

NEKROMANTIKUS DIVINÁCIÓ NYOMAI A *PICATRIX* CÍMŰ VARÁZSKÖNYVBEN

Adalékok a latin *Picatrix* III, 7, 36–40 értelmezéséhez

HAMVAS ENDRE ÁDÁM

ABSTRACT

Traces of Necromantic Divinatory Practices in the Latin *Picatrix*. Some remarks on the interpretation of *Picatrix* III, 7, 36–40

In the famous Medieval magical manual called *Picatrix*, the unknown author describes the phenomenon of magic with the term *nigromantia*. As it is well known, the original meaning of the Greek term *Necromantia* has a concise and precise meaning: it is used for a specific kind of divination, i.e., the divination through the parts of a cadaver and the conjured spirit of the dead. At first glance there is no necromantic ritual in the book, moreover, the author expressly states that his main goal is pious: to find the path leading to the ultimate source of the universe, the one and only God.

In my paper, I argue that certain passages of the *Picatrix* show traces of divinatory practices that may be connected to the original meaning of the term „Necromantia/Necromantia”. Furthermore, I demonstrate that behind the surface of the Latin version of the text, elements of descriptions about necromantic rituals of earlier times might be traced, preserved probably from the Graeco-Roman antiquity.

In the third book (7.37 cf) of the manual descriptions of some interesting rituals attributed to the pagan Sabians of Harran and their supposed master, the god Hermes can be found. If we examine not only the Latin texts but also some of its Arabic sources, we might have the impression that the so-called *experiment on children* was originally a necromantic ritual when the head of the sacrificed person was the tool for a divinatory practice. During the changes made by the translators or compilers of the *Picatrix*, the human sacrifice was replaced by animal ones or even with other magical practices. Because the Arabic and the Latin versions have significant differences, we may assume that the Arabic and the Latin compiler made some modifications in the description of the ritual that was supposedly a necromantic divinatory practice. During the practices, the magician also involved conjured spirits of the heavenly bodies and powers. Therefore, with the examination and analysis of the given text, an intricate structure

of necromantic and demonic divinatory rituals can be reconstructed with the aid of the text of the *Picatrix*.

The paper highlights cross-references on the cultural and religious background of the passages. On the other hand, it shed light on some philological questions about the historical layers of the Latin version of the manual as well, as about the socio-historical data of the magical practices that can be found in the *Picatrix*.

1. A PROBLÉMA FELVETÉSE

Alább a latin fordításban *Picatrix* címen ismert mágikus kompendium egy különlegesen érdekes részét vizsgálom olyan összefüggésben, amelyre eddig tudtommal még nem figyeltek fel. A *Picatrix* egy arab nyelvű szöveg (Ghāyat al-Ḥakīm, XI. század) kasztíliai közvetítéssel¹ Bölcs Alfonz udvarában (XIII. század) készült fordítása, amely azonban jelentős eltéréseket mutat az arab szöveghez képest.² A szöveg igen sok forrást dolgoz egybe, köztük minden bizonnyal korábbi görög–latin szerzők munkáit, aminek következtében a középkori mágia mellett annak neoplatonikus–hermetikus³ értelmezését is nyújtja.⁴

A szöveg igen komplex filológiai problémakörrel szembesíti a kutatókat, mivel a szövegnek forrásai révén minden bizonnyal sok, eddig csak részben feltárt rétege van, másrészt – tekintve, hogy egy egészében fennmaradt mágikus kézikönyv – érdekes mágiatörténeti forrás is, ami többek között a rejtélyes harráni szábeus⁵ közösség

¹ Pingree: Between the Ghāya and *Picatrix*.

² A *Picatrix* szövegtörténetét illetően l. Pingree: *Picatrix* (a latin szöveg kiadása a kézirati hagyományt ismertető bevezetéssel). Az arab szöveget illetően l. Ritter – Plessner: „*Picatrix*”. A latin *Picatrix* modern angol kiadása jegyzetekkel és bevezetővel: Attrell – Porreca: *Picatrix*. A latin szöveg magyar fordítását a szöveg történetét, strukturáját, illetve utóéletét bemutató bevezetéssel és utószóval l. Frazer-Imregh – Hamvas: *Picatrix*.

³ Ennek rekonstrukcióját l. Frazer-Imregh – Hamvas: *Picatrix*, 503–508.

⁴ Erről l. Pingree: Some of the sources...

⁵ A Harránra és a harráni, illetve bagdadi szábeusokra vonatkozó irodalom meglehetősen gazdag és sokszínű, egyetértés szinte egyáltalán nincs a kutatók között a szábeusoknak nevezett harrániak azonosítását illetően. A probléma rögzítése azonban elkerülhetetlen, tekintve, hogy a harráni szábeusok mint egyfajta hermetikus–asztrális vallás követői, már meglehetősen korai forrásokban is felmerülnek. Megítélésük az őket említő arab szerzőknél is vitás. A források közül néhányra alább még utalni fogok. A szábeusokra vonatkozó korabeli forrásokat kritikai vizsgálatnak vetette alá van Bladel: *The Arabic Hermes*, 64–114, aki szerint a szábeusok vallására vonatkozó tudósításokat érdemes kritikával és fenntartásokkal olvasnunk. Harránt és jelentőségét illetően (van Bladel elemzését megelőzően) lásd Green alapos elemzését: *The City of Moon God*. Az említett szerzők összefoglalják a legfontosabb forrásokat és a szakirodalomban felmerült főbb kérdéseket is. Mivel már a szábeus kifejezés értelmezése is vitatott, és nem kizárt, hogy a szerzők több értelemben használják a szót, én a harráni szábeus terminust használom

asztrális vallására és az abban szerepet játszó mágikus elemekre vonatkozó kitételeket is tartalmaz.⁶ A kutatást nehezíti az is, hogy a szövegnek nem létezik az arab és a latin szöveget összevető kritikai kiadása, aminek hiányában egyes filológiai kérdések nem tisztázhatóak megnyugtatóan.

1.1 ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Tanulmányomban egy, a latin *Picatrix* harmadik könyvének hetedik fejezetében olvasható különös, a harráni szábeusoknak tulajdonított rituálét (III. 7. 36) elemzek, illetve adom a vonatkozó szöveghelynek az eddigi értelmezésektől eltérő magyarázatát. Mielőtt idéznénk és elemeznénk a szöveget, máris jeleznünk kell, hogy a szöveg kontextusa eleve több, a kutatásban már korábban is felmerült és teljesen meg nem válaszolt problémát érint, nevezetesen azt, hogy

1. mi volt Harrán szerepe az arab nyelvű hermetikus irodalom kialakulásában (ha volt egyáltalán), és a hermetikus irodalomnak az arab világ felé való közvetítésében,
2. kik lehettek az úgynevezett harráni szábeusok és milyen szerepe volt Hermésznek a vallásukban,⁷ feltéve, hogy létezett ilyen közösség és nem csak valamilyen sajátos konstrukcióval van dolgunk.⁸
3. Mindamellet az alábbi vizsgálódások segítenek megérteni azt is, hogy miért használhatja a *Picatrix* szerzője a negromantia/necromantia kifejezést – még ha nem is tudatosan – a mágia szinonímájaként, vagyis, hogy miként jelen-

azon csoport megjelölésére, akik a források szerint Harránban éltek, és egy speciális asztrális vallást követtek. Ennek egyes részleteiről alább lesz szó.

⁶ Vö. Genequand: *Idolâtrie, astrolâtrie et sabéisme*.

⁷ Annak lehetőségét, hogy a hermetikus irodalmat a sokáig pogány városnak megmaradt Harrán lakói, a szábeusok közvetítették az arab szerzők felé, Chwolson műve (*Die Ssabier und der Ssabismus*) alapján már Scott felvetette (*Hermetica*, I. 97–111.). Már ekkor kezdett elterjedni az a nézet, hogy a szábeusok alapvető hivatkozási alapja a Hermésznek tulajdonított könyvek lehettek, a szábeus tanítás elterjesztésének az egyik központi figurája a híres tudós, Thābit ibn Qurra volt.

⁸ Affifi: *The Influence of Hermetic Literature...* még evidenciának tekinti, hogy a harráni pogányok közvetítették a görög filozófiát a muszlim világ felé. Mivel sokáig az a nézet volt leginkább elfogadott, hogy a harráni szábeusok mezopotámiai pogányok megmaradt népét jelentik, a szerző alapvető ténynek tekinti, hogy esetükben egy pogány mezopotámiai vallással van dolgunk, ami később perzsa és hellenisztikus elemekkel keveredett. Azt is evidenciaként kezeli, hogy később a kiközösített Thābit ibn Qurra Bagdadba ment, ahol egy szábeus iskolát alapított, ami nagymértékben hasonlított a platonikus akadémiára. Mindebből még egy fontos következtetés adódott, nevezetesen, hogy a hermetikus irodalom Harránból és Bagdadból terjedt el a muszlim világban.

nek meg nekromantikus rítusok a *Picatrix* harmadik könyvében a harráni szábeusokra vonatkozó tudósítás kontextusában. (*Picatrix* III, 7, 36–40.)

A következőkben ismertetem a kérdéses rituálét, elemzem a benne szereplő elemek funkcióját, és rekonstruálok annak értelmét és célját, mivel a szerző nem világítja meg az egyébként meglehetősen hosszasan ismertetett rituálé célját és funkcióját. A *Picatrix*on kívüli, arab nyelvű vonatkozó források adnak egyfajta magyarázatot a kérdésekre, azonban a tudósítások közti már említett eltérések, illetve a *Picatrix* konkrét asztrológiai utalásai lehetőséget adnak egy másik, eddig tudtommal fel nem vetett interpretáció számára is. Az ismertetendő rituálé meglehetősen hasonló, azonban fontos pontokon jelentős eltéréseket mutató változata az úgynevezett Tisztaság testvéreinek⁹ levelei között található meg – a tudósítás talán egyik forrása is a *Picatrix* leírásának. Azonban a szövegek közötti jelentős különbségek megengedik, hogy megpróbáljuk megfejteni a *Picatrix*ban olvasható verzió értelmét, hogy újabb árnyalattal bővítsük a lehetséges értelmezések körét.

2. A FIÚK PRÓBÁJA – A FORRÁS

A kérdéses szöveg a következő:

Van egy fiúkon elvégzett próbájuk, ami a következő: abban a hónapban, amikor a Nap a Skorpióban van, fogják a fiút, és bevezetik az erre a műveletre kijelölt titkos és feldíszített házba, és odaállítják, hogy ott egyenesen álljon. Odavisznek egy maréknyi tamariszkuszt, amit egy ón füstölőben meggyújtanak. A fiú fölött a Marshoz tartozó szavakat mondanak, és a Mars ruháiba öltöztetik. Ha a tűz füstje hátulról érinti meg a fiút, akkor úgy ítélik meg, hogy ehhez a művelethez nincs meg a kellő tudása, továbbá, hogy alkalmatlan és felkészületlen az említett eljárásra; ha viszont a tűz füstje elől érinti meg, akkor úgy látják, hogy alkalmas és megfelelő. Ezután elvezetik őt az imáik házába, és megvizsgálják, hogy minden tagja egészséges-e, majd bekötött szemmel egy másik sötét házba vezetik. Előtte felkészítenek egy papot, aki vörös tamariszkuszágat rak a fiúra. Bőrbe öltöztetik, és a pap a lába mellé jobbról egy tűzzel teli füstölőt tesz, balról pedig egy vízzel telit. Akkor megjön a fiú anyja, kezében egy kakassal, és leül a ház ajtajában. Azután a

⁹ A Tisztaság testvérei egy, a kb. X. század második felében működő iszlám misztikus csoport volt, akik számára a harráni szábeusok vallása olyan fontos volt, hogy megemlékeztek a bemutatandó rituáléről és elemezték is azt. A Tisztaság testvéreiről lásd Mattila: Sabians, the School of al-Kindi, and the Brethren of Purity. A vonatkozó szöveget (52. levél) lásd de Callataÿ – Halflants: Epistles of the brethren of purity, 137–141.

pap fog egy bronz főzőedényt, amiben tűz ég, majd megesketi a fiút, és megköti az erejével, hogy sosem fedj fel a titkait, majd határozottan megrettentí, mondván, hogy ha felfed valakinek valamit a mondottakból, rögvest meghal. Mire mondandóját befejezi, leveszi a kötést és kinyitja a fiú szemét. Ekkor megjön az anya az említett kakassal, a pap pedig átveszi, és a fiú fölött lefejezi. Ekkor az anya egy vörös ruhát borít a fiúra, és kivezeti a házból. Mialatt a fiú elhagyja a házat, a mutatóujjára egy gyűrűt húz, amin egy majom¹⁰ képmása található. (III, 7, 37.)

Az idézett rituálé értelmezése több szempontból is kérdéses. Az első és a legfontosabb talán az, hogy a szövegből végső soron nem derül ki, hogy mi a rituálé célja. Elnevezése arra utal – és ez nem zárható ki – hogy egy beavatási rituáléről van szó, amiben nem Harránban született szábeus fiatalok beavatásáról lehet szó.¹¹ Ez a felvetés nem zárható ki, azonban a szöveg részletesebb elemzése más fontos elemekkel bővíti a leírásra vonatkozó megértésünket, továbbá maga a *Picatrix* nem is utal arra, hogy beavatásról lenne szó. Az mindenestre kiderül, hogy – amint arra az operáció elnevezése is utal – egy fiút valamilyen próbának vetnek alá, amely során megvizsgálják, hogy alkalmas-e az adott rituáléhoz: a szemét bekötik, és olyan eljárásoknak vetik alá, amelyek révén bizonyos, egyébként fel nem fedhető titkok birtokába fog jutni. Meggyőződésem szerint párhuzamos (középkori arab, illetve ókori) források fogják felfedni a rituálé valószínűsíthető értelmét, de néhány belső motívum elemzése is sokatmondó lehet. Meglátásom szerint a rituálé végrehajtásának körülményei és egyes elemeire arra utalnak, hogy eredetileg nem beavatási, hanem divinációs eljárással lehet dolgunk. Először is: maga a *Picatrix* a rituálét megelőző paragrafusban arra utal, hogy a szábeusoknak Hermész megtanította az áldozatbemutatás helyes módját. Ennek során az áldozatot le kell fejezni és ki kell venni a máját, majd a résztvevőknek meg kell azt enni.¹² Mindez kontextusba helyezi a következő rituálék leírását, mégpedig nem egy beavatási, hanem egy jóslást kérő eljárás kontextusába: az áldozati állat (ez esetben kakas) lefejezése az idézett szövegben is előkerül, a máj vizsgálata pedig elterjedt divinációs eszköz.

¹⁰ A majom előkerül a mandeus elképzelésekben is, a lélek asztrális utazásának egyik állomásánál (Rudolph: *Gnosis*, 346, 45. kép).

¹¹ Green: *The City of the Moon God*, 213. Ezt az értelmezést erősíti a Tisztaság testvéreinek hivatkozott levele is.

¹² *Picatrix*, III, 7. 35: Azt állítják, hogy Hermész írta elő, hogy ezeket a mecseteikben vagy a templomaikban végrehajtsák. Azt is mondták az említett Hermészről, hogy három pompás dolog ura volt, mégpedig király, próféta és bölcs. Úgy rendelkeztek, hogy a mecseteikben nem lehet olyan állatot áldozni, amelyik két színű, törött csontú, törött szarvú, vagy más sérülése van, baj van a szemével, vagy valamilyen folt van a testén. Miután az állatot lefejezték, rögtön kivették a máját. Ezt megvizsgálták, és ha valami bajt vagy betegséget láttak rajta, akkor úgy gondolták, hogy azon hely urának komoly fenntartásai vannak. Azután felaprították a máját, és minden ott lévőnek adtak belőle, hogy egyik meg.

Általánosságban is elmondható, hogy amikor a Picatrixban állatáldozatról van szó, akkor a szerző általában kihangsúlyozza, hogy az állatot le kell fejezni (*decapitatio*). A lefejezés jelentőségére az állatáldozatokkal kapcsolatban az al-Kindinek tulajdonított *De Radiis* szolgálhat magyarázatul.¹³ Al-Kindi szerint, ha egy élőlény természetes módon pusztul el, akkor testének kisugárzása is megszűnik; azonban, ha hirtelen, például emberi beavatkozás hatására éri a halál, akkor a sugárzás hatása nagyon is érezhető marad. Az állatáldozat tehát nemcsak az adott, megidézendő bolygószellem számára kedves áldozat bemutatásának része, hanem maga is mágikus operáció, ami az említett sugárzás segítségével erősíti egy mágikus operáció vagy például egy adott talizmán hatását annak elkészítése során. Az áldozati állat lefejezése tehát azért fontos, és a szerző azért hangsúlyozza, mert ezzel az eljárással megtartható az áldozat vitális ereje, ami mágikus erővel bír. Ez összefüggésben lehet azzal is, hogy ilyen formán a mája is alkalmas marad a divinációs eljárás céljaihoz. Talán ezzel az elmélettel van összefüggésben az az elképzelés is, hogy nekromantikus eljárásokhoz olyan ember holttestét lehet használni, aki ugyancsak erőszakos halállal, azaz hirtelen halt meg.¹⁴

3. A FIÚK PRÓBÁJA MINT NEKROMANTIKUS DIVINÁCIÓS ELJÁRÁS

A rítus leírását megelőző, 36. paragrafus teszi értehetővé a Marsra történő utalásokat. A Picatrix szerzője szerint a harrániak egy asztrális vallást követtek, amelyben minden bolygónak saját szentélye volt. E szerint a Mars bolygót ártalmasnak tartják, a Gonoszok urának nevezik, ám nagyon tisztelik, ezért áldozatokat mutatnak be neki, hogy a haragját elhárítsák maguktól.¹⁵ Másrészt a 36–40. paragrafus összefüggései és asztrológiai utalásai – illetve a fiún végzett említett próba, ami a médium rituális tisztaságát ellenőrzi – arra utalnak, hogy ebben a szövegrészben valójában nem egy, hanem több különböző divinációs rítusról van.

Az első rítus (ez az idézett „fiúk próbája”) asztrális vonatkozását kiemeli a szerző is, aki szerint a szábeusok akkor végzik el azt, amikor a Nap a Skorpióban van (ez

¹³ Saif: Arabic theories. A latin szöveget illetően: d’Alverny – Hudry: Al-Kindi, *De radiis*, 254–257.

¹⁴ Az ilyen halottat görög terminussal *biaiothanatos*nak (‘aki erőszakos halált halt’) nevezik. Lásd pl. PGM IV 1928–2005. A kategória szerepéről a görög–római mágiában lásd Johnston: *Restless dead*, 127–160.

¹⁵ Picatrix, III, 7, 36: „A nyelvükön Mara smytnek nevezik a Marsot; ez a név azt jelenti, hogy a Gonoszok Ura; azt állítják, hogy ártó, mert könnyen okoz ártalmas hatásokat. Véleményük szerint a képmása egy emberé, aki a jobbájában kardot tart, a baljában pedig lángot, és felváltva fenyeget a karddal és a tűzzel. Ezért tiszteletnek örvend a körükben, és a tőle való félelmük miatt, illetve, hogy elhárítsák a rosszat, amit küld, áldozatokat mutatnak be neki.”

az október 23. – november 21. közötti időszakot jelöli), minden bizonnyal azért, mert a Skorpió uralkodó bolygója maga a Mars. Ugyanakkor ebben az időszakban a Nap is a Skorpió uralma alatt áll. Ennek a jelentőségét az adja, hogy ebben a kontextusban a Nap illuminálja, azaz megvilágítja az adott házat, amire így fény vetül, következésképpen a Nap megvilágítja az adott területet. Ez a tény több körülmény magyarázatául szolgálhat, de minden bizonnyal ideális együttállás a Mars által uralt divinációs rítus számára, amit másrészt a Nap biztosít.

A rítus magva tehát egy olyan eljárás, aminek során a Mars számára kedvező időpontban áldozatot kell bemutatni egyrészt azért, hogy kiengeszteljék, azaz elhárítsák haragját, tehát megóvják a szábeusok népét a bajoktól, másrészt hogy a Nap segítségével valamilyen jóslathoz jussanak, ami – ahogyan a későbbiekből világossá válik – a szábeusok jövőjét érinti. Mivel a 37. paragrafus önmagában nem ad magyarázatot az említett rítus céljára, a kontextusból kell következtetnünk arra. Meglátásom szerint az előzmények alapján nem kizárt, hogy a latin fordításban olvasható verzió egy helyettesítő áldozatot ábrázol, amelyben a megölt kakas fogja helyettesíteni az eredeti rítusban elvégzett emberáldozat, azaz a marsi ruhákba öltöztetett, lényegében Mars fennhatósága alá helyezett fiú szerepét.¹⁶ A kérdés az, hogy van-e okunk feltételezni azt, hogy itt valójában egy emberáldozat leírásáról volt szó? Azt, hogy a „fiúk próbájaként” ismert rítus egy gyermekáldozat helyettesítő áldozata lehet, megerősítik azok a tények, hogy az arab változatban¹⁷ annak ismertetésére közvetlenül a harráni gyermekáldozatokra való utalás után kerül sor, illetve a rítus alább részletezendő elemeinek értelme és párhuzamai is.

A *Picatrix* arab verziójának szerzője szerint a harrániak a Marsot nem a Gonoszok urának, hanem *Vak úrnak* nevezik¹⁸ – ez a tény, azzal kiegészítve, hogy a fiút a Marshoz kapcsolódó ruhákba öltöztetik, magyarázatot adhat arra, hogy miért kötik be a szemét. A rítus leírása ezután az arab szövegben kisebb módosításokkal, de hasonlít a latin szövegben olvashatóhoz: ha egy Harránon kívül született ifjú később hozzájuk jön, azt a misztériumok házába viszik. Itt hasonlóképpen tűzpróbának vetik alá (a rituális tisztaság szerepére később még visszatérek), majd az anyja leül a szentély ajtajánál, a pap pedig egy izzó tűzzel teli rézedényt ad a kezébe, hogy megrémisze a fiút. Bár röviddel korábban az arab szöveg gyermekáldozatról beszélt,

¹⁶ A madarak megölésének egy másik aspektusát is látni fogjuk egy másik párhuzam kapcsán.

¹⁷ Az arab szöveg szerzője szerint a harrániak rituáléi az ő idejében is léteztek és gyakorolták őket. Ekkor utal szörnnyű szokásaira, így a gyermekáldozatra is. Lásd Ritter – Plessner: „*Picatrix*”, 237. A latin szöveg azonban nem említ gyermekáldozatot, csak állatáldozatról beszél, ami alapján arra gyanakodhatunk, hogy a latin változat készítője tudatosan változtatta meg a szöveget és így a kontextust is. Érdekes továbbá, hogy az arab szöveg Hermész Triszmegisztosznak tulajdonítja ezeket a rituálékat annak ellenére, hogy a hermetikus szövegek, így pl. az *Asclepius* kimondottan elítéli a véres áldozatot.

¹⁸ Nem elképzelhetetlen, hogy itt még mezopotámiai hatással is számolnunk kell, és a Vak Úrban a Marssal azonosított Nargal istent kell látnunk. Lásd Green: *The city of the moon God*, 198.

a rituálé leírásában már egy helyettesítő áldozatot találunk: nem a gyermeket áldozák fel, hanem a Nap felé mondott titkos ima kíséretében megfosztják a bilincsektől, és szabaddá teszik a szemét, majd helyette az anyja által hozott kakast ölik meg.

A kakas szerepére¹⁹ talán az lehet a magyarázat, hogy a mágikus operációkban fontos szerepe van, mivel szoláris madár, és bajelhárító szerepe van, ahogyan arról Plutarkhosz is beszámol.²⁰ Ebben a kontextusban a kakas feláldozása tehát talán a Napnak bemutatott áldozat. Ennek magyarázatára alább még kitérek.

Másrészt, Porphüriosz annak a nevezetes esetnek a beszámolójában, amikor az Ízeumban Plótinosz daimónját akarták megidézni arról ír, hogy a szeánszot az szakította meg, hogy az azon részt vevő egyik segítő – akarva vagy akaratlanul – megölte a szeánszhoz használt madarakat, ezzel a cselekedettel pedig elűzte a daimón helyett megjelenő istenséget, azaz megszakította az operációt.²¹ Ez a magyarázat a *Picatrix* kérdéses helyének magyarázatához is adalékokkal szolgál. E szerint a kakas megölése annak bajelhárító funkciójára utal: ebben az esetben a szoláris kakas megölése távol tartja a megjelenő isteni szellemet vagy daimónt, azaz a Mars szellemét. A kakas mágikus operációban játszott szerepét egyébként kiemeli Proklosz is, aki a *Techné hieratiké* című művében igen hatásos szoláris madárként jellemzi, amitől még az oroszlán is tart.²²

A rituálé leírása ezzel gyakorlatilag itt véget is ér, vagyis – bár néhány információval gazdagabbak lettünk – lényegében az arab változattól sem derül ki annak célja, csak az lett világosabb, hogy a kakas esetében helyettesítő áldozatról van szó, továbbá hogy a fiú valamilyen, a szábeusokra vonatkozó, egyébként elmondhatatlan titok birtokába kerül.

Miután megvizsgáltuk és értelmeztük a rítus technikai elemeit, azt kell megnéznünk, hogy találunk-e magyarázatot a rítus eredetére és céljára vonatkozóan. Az eddigiek alapján az látható, hogy valamilyen divinációról, illetve bajelhárító rituáléről van szó, amely során az eljárás két eleme össze is kapcsolódik, továbbá hogy a divinációs eljárás a szábeusok népét érintő titokra vonatkozó jóslat megszerzését szolgálja. Ezen túl a mágikus operáció alapvetően a Marsnak szól, olyan módon, hogy annak erejét befolyásolják a Nap hatásaival, ahogyan arra az asztrológiai elemek is utalnak. Ha a rítus elemeinek számbavétele során e ponton megállunk, akkor az idézett porphürioszi párhuzam alapján arra gondolhatunk, hogy a „fiúk próbája” egy olyan rítus, amelynek során megidézik a Mars bolygó szellemét, és az áldozat bemutatásának segítségével imádkoznak hozzá, hogy teljesítse kéréseiket,

¹⁹ Amit a Tisztaság testvéreinek beszámolója egyébként Platón *Phaidónjával* (118 a) hoz összefüggésbe. Lásd de Callatay – Halfants: *Epistles of the brethren of purity*, 141.

²⁰ De Iside, 369–370.

²¹ De vita Plotini, 16, 12 skk. Lásd Dodds: *A görögség és az irracionalitás*, 432.

²² *Techné hieratiké*, 8. Proklosz szövegéhez és annak értelmezéséhez lásd Copenhaver: *Magic*, 92.

azután ne sújtsa őket haragjával, továbbá hogy a médium értelme a Nap által megvilágítva alkalmas legyen a jóslat befogadására. Ebben az esetben a fiú az a médium, akin keresztül az istenség képes felfedni a keresett titkokat.

Továbbá nem elképzelhetetlen, hogy eredetileg egy valódi gyermekáldozattal végzett nekromantikus rituáléről volt szó, amit később egy helyettesítő áldozat váltott fel, amelyben a gyermek már nem lesz áldozat, pusztán médium. A cél azonban mindkét esetben az, hogy divináció céljából valamilyen isteni lényt vagy bolygószellemet idézzenek meg. Amennyiben igaz, hogy az említett beszámolók esetén már helyettesítő áldozattal van dolgunk, a kakasok feláldozása logikus lépés, amennyiben biztosítja a veszélyes rituálé biztonságos befejezését, hiszen az egyébként ártó szándékú Vak Úrnak van szentelve, aki a szoláris madár feláldozásának hatására eltűnik.

4. A HARRÁNI ASZTRÁLIS VALLÁS ÉS NEKROMANTIKUS DIVINÁCIÓ

A következőkben a rituálé értelmére kívánok rávilágítani az alábbi elemek segítségével:

a. Hogyan segíti a rituálé funkciójának értelmezését a szöveg előzményeihez hasonlóan annak folytatása, azaz a kontextus egésze?

b. Mit árulnak el egyéb tudósítások a harrániak egy speciális eljárásáról, ami meglátásunk szerint a nekromanciának egy sajátos fajtájára utal?

c. Ezt a divinációs/nekromantikus eljárást ókori példák teszik még világosabbá, amelyek megmagyarázzák, hogy az adott eljárásban miért fontos, hogy rituálisan is tiszta ifjút alkalmazzanak.

A *Picatrix*ban a „fiúk próbáját” közvetlenül két olyan rituálé bemutatása követi, amelyben különösen fontos szerep jut annak, hogy levágják az áldozati állat fejét. Már utaltam arra, hogy a decapitációnak a *Picatrix*ban különösen fontos szerepe van, és valamilyen módon a divinációval is kapcsolatban állhat. Nem véletlenül hangsúlyozzuk magunk is a fej eltávolításának a jelentőségét: a X. századi szerző, al-Nadīm egy tudósítása szerint al-Ma'mun kalifa a IX. században a „fej mestereinek” nevezte és bálványimádóknak tartotta a szábeusokat, akik már apja idején hírhedtek voltak.²³ Ha ezeket a megjegyzéseket a *Picatrix* elemezett, illetve következő (37–40.)

²³ Idézi Pingree: *The Šābians of Harrān*, 23. Al-Nadīm tudósításának értéke eléggé kérdéses. (Erről lásd Green: *The City of Moon God*, 192.), mivel a beszámoló al-Sarakshi (al-Kindī tanítványa, IX. század) egy elveszett művére megy vissza, ami másrésről állítólag al-Kindī tekintélyen alapult. Mindenesetre ez a tudósítás azt feltételezi, hogy al-Kindī és tanítványai körében folytonos érdeklődés volt a harráni szábeusok tanítása iránt. Erről lásd Mattila: *Sabians, the School of al-Kindī*. . . , 98–99. Matilla röviden össze is foglalja a szábeusok vallásának al-Nadīm

fejezetire vonatkoztatjuk, akkor talán nemcsak a rituálé elemei, hanem értelme és célja is világosabbá válnak.

A VII, 37, 40-ben a latin szöveg a következő leírást tartalmazza:

Volt egy házuk [ti a szábeusoknak], ahová senki sem lépett be, és ahol volt egy mély gödör. Amikor a Nap az Oroszlán első fokára lépett, akkor bevezettek egy Canuiz vidékéről származó vörös kost, amelyet értékes takarókkal takartak le. Kertekbe és fákkal, illetve virágokkal teli helyekre vezették, ahol nagy ünnepséget csaptak, és annyi bort adtak neki, amennyit csak akart. Éjszaka abba az említett házba vezették, beledobták a mondott gödörbe, és megmosták szeszamolajjal. Azután kihúzták a gödörből, és összekevert száraz rózsát, mustárt, lencsét, borsót, rizst, mézet és búzát adtak neki enni. Mikor eltelt huszonnyolc nap az után, hogy a Nap belépett az Oroszlánba, éjszaka, a városban vagy lakott földön kívülre vezették egy berekbe, és ott lefejezték. Ástak egy gödröt, és eltemették. A fejét visszavitték abba a házba, ahol a műveletet elvégezték, és talizmánjaikkal szemben helyezték el. Azt mondták, hogy abból erőtlenség hangot hallottak, amiből (ahogyan állították), megtudták királyuk életének hosszát, azt, hogy népük növekedni vagy csökkenni fog. Az az ember, aki ezt a rituálét felfedezte és titkokban megtanította nekünk, Barnac Elbarameny volt, aki Indiában élte az utolsó napját; az ő nevéből India egy részét Bayramenynek nevezték. E népek között egyes bölcsek sok különféle rituálét alkalmaznak. Ha mindezt el akarnánk mondani, akkor mértéktelenül elnyújtanánk könyvünk hosszát. Ezért most térjünk vissza a tárgyunkhoz.

Az idézett leírásból végre kiderül a rituálé célja: tudniillik olyan divinációs eljárás, amely során egy fej segítségével jóslják meg a jövőt (azaz a *kephalomanteia* néven ismert jóslásról van szó.). Ennek a jóslási módnak sok antik párhuzama van, ami arra utalhat, hogy a *Picatrix*, illetve a harráni rítusokra utaló forrásaink valójában meglehetősen ősi rétegeket vagy korai forrásokat őriztek meg. A latin és az arab textus összevetéséből az is kiderül, hogy a latin fordítás egyértelműen helyettesítő áldozatot ír le a rituálé eredeti formája helyett, amit ez esetben az arab szöveg őrzött

beszámolóján alapuló összefoglalását. Itt csak néhány érdekes pontot emelünk ki, amelyek párhuzamba állíthatók a *Picatrix* egyes elemeivel.

Az említett tudósítás szerint Isten egyetlen és transzcendens. A bolygók szellemei az isteni gondviselés közvetítői, de vannak prófétái is – így például Hermész – akik figyelmeztetik az embereket az igaz tanításra, Isten jutalmazó és büntető hatalmára. Naponta háromszor imádkoznak a Nap állásának megfelelően. Fontos számukra az állatáldozat, amelyek közül kiemelkedő jelentőségű a kakas szerepe. A beszámoló érdekessége az, hogy al-Sarakshi, illetve al-Nadīm tudósítása alapján a szábeusok összes tanítása lényegében megegyezik Arisztotelész valamelyik filozófiai művének tanításával, bár al-Kindī állítólag látott náluk hermetikus könyvet is, Hermész tehát nemcsak prófétájuk, hanem egyes doktrínáik tanítója is volt.

meg. (Bár nem elképzelhetetlen, hogy a fiúnak a kossal való helyettesítése Ábrahám és Izsák történetének hatására jelenik meg a latin szövegben.²⁴) Ahogyan az arab szövegből kiderül, inkább arról van szó, hogy – mint a „fiúk próbája” esetén is – az eljárás során egy nem harráni születésű, vörösés bőrű ifjút alkalmaznak, akit végül egy 28 napos periódus után, amelynek során ellátják minden jóval, majd feláldoznak úgy, hogy a testét eltemetik, a fejét viszont egy templomba viszik. Itt azután a fej félelmetes hangokat ad ki, amelyekből a szábeusok népének gyarapodására vagy csökkenésére vonatkozó jóslatot olvasnak ki.²⁵

A körülményeket, azaz, hogy ebben az esetben ismét egy divinációs eljárással van dolgunk, az asztrológiai elemek is alátámasztják: a Nap nappali és éjszakai háza az Oroszlán, így ebben tartózkodva kifejti jótékony hatását. Minden bizonynyal ezzel az asztrológiai utalással, vagyis a Nap jelentőségével áll kapcsolatban az ifjú bőrének a vörösés színe is. A latin szövegben olvasható helyettesítő áldozatot, azaz a kos alkalmazását is magyarázhatja az asztrológiai kontextus, mivel a Nap exaltációja a Kosban van, és – ahogyan a szövegből ki is derül – a jóslat az uralkodóra (Nap), illetve a népre vonatkozik. Al-Nadīm ugyancsak megadja a kérdéses rituáléhoz szükséges asztrológiai konstellációt: e szerint azt minden évben akkor kell végrehajtani, amikor a Merkúr a Szűz 15. fokán eléri exaltációját. Véleményem szerint ez az asztrológiai konstelláció is azt alátámasztja, hogy ebben az esetben is olyan divinációs eljárással van dolgunk, aminek a megbízhatóságát biztosítani kell. Tudniillik, mivel a Merkúr méltósága ezen a ponton a legnagyobb az egész ekliptikán, a bolygó pedig az ékesszólás, illetve a beszéd ura, adódik az a feltételezés, hogy a konstelláció megválasztása azt a célt szolgálhatja, hogy a fej által adott jóslat megbízható legyen.

Az idézett részből a rituálé célja is kiderül: a *Picatrix* szerzője szerint a harrániakra vonatkozó divinációs eljárásról van szó, és al-Nadīm is megerősíti, hogy az áldozat feje kérdésekre válaszolt, vagyis az eljárást jóslásra használták. Összességében tehát látható, hogy ebben az esetben is egy asztrológiai konstellációval alátámasztott nekromantikus divinációról van szó; sőt, a görög mágikus papiruszok párhuzamai alapján²⁶ az a felvetés is jogosnak tűnik, hogy a fejvel való mágiát kimondottan *anakrisis tón skyphónként*,²⁷ a koponya kikérdezéseként, vagyis speciális divinációs céllal, nem pusztán szellemek/daimónok megidézésére alkalmazták.²⁸

²⁴ Pingree: The Šābians of Ḥarrān, 23.

²⁵ Lásd Ritter – Plessner: „Picatrix”, 240–241.

²⁶ PGM IV 2006–2010.

²⁷ A szküphosz, 'kupa' szó itt lényegében a koponya szinonimája.

²⁸ Faraone: Necromancy Goes Underground, 264.

5. A RÍTUS PÁRHUZAMAI: DIVINÁCIÓ/ NEKROMANTEIA, KEPHALOMANTEIA²⁹

A rítus előkészítése (ti. az áldozatnak szezámolajban való áztatása) minden bizonnyal arra szolgál, hogy feje a törzsről könnyen eltávolítható legyen. Ennek az lehet az oka, mert így meg lehet őrizni azoknak a szerveknek az épségét, amik alkalmasak a hangképzésre. Ebben az esetben tehát jól látható, hogy a feláldozandó ifjú nem pusztán médium, hanem tényleges áldozat is lesz, akinek a fejét nekromantikus rituáléra használják fel.

Erre a megoldásra több párhuzamot is találhatunk, elég például Lucanus ismert leírására gondolnunk a *Pharsaliában*, ahol Erichtho ezzel magyarázza, hogy miért keres a csatában nemrég elesett katona holttestét a jósláshoz.³⁰

Van még egy elem, amelyet érintenünk kell. A rítus során a kiválasztott fiút tűzpróbának vetik alá, és megvizsgálják, alkalmas-e arra, hogy részt vegyen az eljárásban. Ebben – ahogy számos párhuzam mutatja – a rituális tisztaság követelményét kell látnunk, ugyanis csak egy tiszta lélek alkalmas arra, hogy ideiglenesen az istenség médiuma legyen. Jusztinosz mártír is beszámol arról, hogy a pogányoknál szokás volt a halottidézés és a fiatal gyermekek belső részeinek vizsgálata, ami szerinte annak bizonyítéka, hogy a lélek érzékelése nem szűnik meg a halállal. Fiatal fiúkra pedig azért van szükség, mert az ő lelkük még nem kötődik úgy a testhez, azaz könnyebben

²⁹ A kephalomantia eljárásának *Picatrix*ban való megjelenése felveti annak a lehetőségét, hogy a szövegben lényegében egy keleti eredetű eljárásról van szó, ami a leírásban hellenisztikus elemekkel bővült. Bár klasszikus források az ilyen jóslás thesszáliai eredetű, vannak mezopotámiai és sémi gyökerei is. (Erről lásd Faraone: *Necromancy Goes Underground*, 268.) A PGM-ben a szerzők kimondottan igyekeznek elrejtetni a rítusok eredeti nekromantikus formáját pl. szavak helyettesítésével, amennyiben az eljárás nevében a szküphosz szó szerepel a kephalosz helyett.

³⁰ *Pharsalia* VI, 619–631:

Sed pronum, cum tanta cum tanta sit copia mortis
Emathiis unum campis adtollere corpus
Ut modo defuncti tepidique cadaveris ora
Plena voce sonent nec, membris sole perustis,
Auribus incertum feralis strideat umbra.
Dixerat: et noctis geminatis arte tenebris,
Moestum tecta caput squalenti nube, pererrat
Corpora caesorum, tumuli proiecta negatis.
Continuo fugere lupi, fugere revulsis
Unguibus impastae volucres, dum Thessala vatem
Eligilt et gelidas leto scrutata medullas
Pulmonis rigidi stantes sine vulnere fibras
Invenit, et vocem defuncto in corpore quaerit.

tud kapcsolatba lépni a szellemi világgal.³¹ A mágikus papiruszokból az is kiderül, hogy médiumokként csak akkor alkalmazhatók, ha korábban nem vettek részt ilyen rituálékban.³² Feltűnő az is, hogy a legtöbb esetben fiú médiumokról van szó. Daniel Ogden hivatkozott műve számos példát tartalmaz arra, amikor fiú médiumokat, illetve áldozatokat alkalmaztak divinációs rítusok céljából, ráadásul az adatok nagy száma arra utal, hogy nemcsak irodalmi konstrukciók lehetnek, hanem minden bizonnyal létező rituális gyakorlatra utalnak. A források szerint a rituálé gyakran a kiválasztott médium feláldozásával is járt. Mindez, tudniillik a rituálé vizsgált elemei, továbbá a korabeli arab, illetve a görög–római források arra utalnak, hogy a *Picatrix*-ban bemutatott rituálé (a „fiúk próbája”) esetében nem pusztán egy beavatási rítussal, hanem eredendően egy nekromantikus divinációs eljárással van dolgunk.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a latin *Picatrix* idézett szöveghelye, a 3. könyv 7. 36–40. fejezete egy koherens egésznek alkot. A szöveg a harráni szábeusoknak tulajdonított divinációs eljárásokat mutat be, amelyek során nekromantikus rituálékot használtak arra, hogy népükkel kapcsolatos megbízható jövődölésekhez jussanak. A rítusok középpontjában a Mars, a Nap és a Merkúr állnak, és a szövegekben (mind a latin, mind az arab változatban) olvasható asztrológiai konstellációk meglehetősen biztos támpontot adnak az eljárások célját és divinációs jellegét illetően.

Azonban a vizsgált szöveget meghatározó feltételezhető források nem adnak biztos támpontot az úgynevezett harráni szábeusok vallását illetően. A Tisztaság testvéreinek vonatkozó levele az eljárások módosított formáját mutatja be, ami alapján inkább beavatási, semmint nekromantikus rituálékra kell gyanakodnunk. Mivel azonban a latin forrás sok olyan elemet őrzött meg, amelyek meggyőző párhuzamokat mutatnak egyes klasszikus görög–latin forrásokkal, azt sem tudjuk kizárni, hogy már a *Picatrix* forrásszövegének, az arab változatnak a megalkotója irodalmi példákat is felhasznált a harrániak feltételezett vallásának rekonstruálásához.

Mindez azonban nem zárja ki, hogy mind az arab forrásaink, mind a latin *Picatrix* megőrizték egy Harránban valamikor valóban létező pogány vallás emlékét, amelyben fontos szerepet játszottak egyes, a megfelelő asztrológiai konstellációk idején végrehajtott nekromantikus rituálék. Ez a pogány vallás talán korai mezopotámiai elemeken alapult, azonban az asztrológiai utalások arra utalnak, hogy a vizsgált szövegek forrásai már egy módosult, hellenizált állapotot tükröznek. A *Picatrix* összeállítója tehát már ezt a módosított leírást vette, és dolgozta át klasz-

³¹ Apológia 1, XVIII. L. D. Ogden: Greek and Roman Necromancy, 196.

³² Uo., 197.

szikus minták alapján. Ebben a rekonstruált vallásban fontos szerepet játszottak az asztrális elemek és a bolygószellemek megidőzésének módja, ahogyan egyes divinációs eljárások is, amik rávilágítanak a forrásokban olvasható asztrológiai elemek szerepére is, amennyiben láttuk, hogy az asztrológiai konstellációk magyarázatot adnak a rituálénak a divinációs eljárásokkal való kapcsolatára. Hogy a rekonstruálható nekromantikus elemek valódi emberáldozat emlékét vagy nyomait őrzik-e, az kétséges, azonban feltűnő, hogy mind az arab, mind a latin forrás alapján egy helyettesítő áldozattal van dolgunk, ami valószínűvé teszi az elképzelést. Ezek az elemek továbbá arra utalnak, hogy a rituáléban főszerepet játszó fiú maga az áldozat, illetve az a médium, akin keresztül a megszólított bolygószellem jóslatot tud adni. Mindez továbbá azt sem zárja ki, hogy idővel ez a nekromantikus divináció egy olyan beavatási szertartássá alakult át, amilyenre a Tisztaság Testvéreinek beszámolója alapján következtethetünk.

BIBLIOGRÁFIA

- Affifi, Abul Ela: *The Influence of Hermetic Literature*. = *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 1951/4, 840–855.
- d’Alverny, Marie-Thérèse – Hudry, Françoise: *Al-Kindi, De radiis*. = *Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*. 1974/41, 139–260.
- Attrell, Dan – Porreca, David: *Picatrix: A Medieval Treatise on Astral Magic*. University Park: Penn State University Press, 2019.
- Bladen, Kevin van: *The Arabic Hermes: From Pagan Sage to Prophet of Science*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Copenhaver, Brian P.: *Magic in Western Culture: From Antiquity to the Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- de Callatay, Godefroid – Halfants, Bruno: *Epistles of the brethren of purity*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Dodds, Eric Robertson: *A görögség és az irracionalitás*. Budapest: Gond-Palatinus, 2002.
- Frazer-Imregh Monika – Hamvas Endre Ádám: *Picatrix*. Budapest: Helikon, 2022.
- Faraone, Christopher A.: *Necromancy Goes Underground* = Johnston, Sarah Iles – Struck, Peter T. (eds.): *Mantikê. Studies in Ancient Divination*. Leiden: Brill, 2005, 255–282, DOI: 10.1163/9789047407966.
- Genequand, Charles: *Idolâtrie, astrolâtrie et sabéisme*. = *Studia Islamica*, 1999/89, 109–128.
- Green, Tamara M.: *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran*. Leiden: Brill, 1992.
- Johnston, Sarah Iles: *Restless dead. Encounters between the Living and the Dead in Ancient Greece*. Oakland: University of California Press.
- Mattila, Jouni: *Sabians, the School of al-Kindi, and the Brethren of Purity* = Lindstedt, Ilkka – Nikki, Nina – Tuori, Riikka (eds.): *Religious Identities in Antiquity and the Early Middle Ages*. Leiden: Brill, 2022, 92–114.
- Ogden, Daniel: *Greek and Roman Necromancy*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Pingree, David: *Between the Ghāya and Picatrix*. = *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1981/44, 27–56.

- Pingree, David: *Picatrix: the Latin Version of the " Ghāyat al-hakīm"*. London: University of London, 1986.
- Pingree, David: Some of the Sources of the Ghāyat al-hakīm. = *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1980/43, 1–15
- Pingree, David: The Ṣābiāns of Ḥarrān and the Classical Tradition. = *International Journal of the Classical Tradition*, 2002/9.1, 8–35
- Ritter, Hellmut – Plessner, Martin: *Picatrix. Das Ziel des Weisen von Pseudo-Mağriṭī*. London: University of London, 1962.
- Rudolph, Kurth: *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism*. San Francisco: Harper and Row, 1987.
- Saif, Liana: Arabic Theories of Astral Magic: The De radiis and the Picatrix. = *Liana Saif: The Arabic Influences on Early Modern Occult Philosophy*. London: Palgrave Macmillan, 2015, 27–45, DOI: 10.1057/9781137399472_3.
- Scott, Walter: *Hermetica. The Ancient Greek and Latin Writings which Contain Religious or Philosophic Teachings Ascribed to Hermes Trismegistus*. Oxford: Oxford University Press, 1924.